

¹Бахтиярова С.Ж. , ²Испулова Р.Н., ²Байтлесова Н.К., ²Дингуатов К.Т.

¹Жеңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ., Қазақстан Республикасы
²Махамбет Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Орал қ., Қазақстан Республикасы

ДЗЮДОНЫҢ ЗАМАНАУИ КҮРЕСІНДЕГІ СПОРТТЫҚ ІРІКТЕУ МЕН ЖЕТІСТІКТЕРДІҢ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ

Бахтиярова Саягул Жаксыбаевна, Испулова Роза Набиевна, Байтлесова Нурсулу
 Куспановна, Дингуатов Канат Тагирович

Дзюдоның заманауи күресіндегі спорттық іріктеу мен жетістіктердің даму тенденциялары

Аңдатпа. Мақалада қазіргі кезеңде жоғары білікті дзюдошылардың спорттық дайындығы мәселелеріне арналған шетелдік ғалымдардың ғылыми мақалаларын талдау нәтижелері берілген. Оқу-жаттығу үдерісін жетілдірудің басым бағыттары анықталды; Испания, Англия, Бразилия, Хорватия, АҚШ, Жапония, Франция және Германияның жетекші жаттықтырушыларының пікірлері көрсетілген. Дзюдошылардың спорттық жарыстардағы тиімділігін болжау мүмкіндіктері мен өнер көрсетудің табысты болуына әсер ететін факторлар ашылды. Күрес саласы мамандарының кеңінен талқылайтын мәселелері ерте спорттық мамандану және жарыстар алдында тез салмақ жоғалтудың дзюдошылардың дене дайындығына әсер ету мәселелері екені көрсетілген. Дзюдошылардың спорттық жетістігіне заманауи көзқарастарда жаттықтырушылар тарапынан «спортқа қабылдау» және «спорттық іріктеу» сияқты ұғымдарды дұрыс түсіну белгілі рөл атқаратыны баса айтылады. Дзюдодан жаттықтырушылар үшін басым бағыттар анықталды: спорттық іріктеуде; потенциалды дарынды балаларды анықтауда; орталықтандырылған дайындыққа перспективалы дзюдошыларды тартуда; ұлттық құрамаларды іріктеу критерийлері. Сондай-ақ, мақалада дзюдошылардың спорттық жарыстарда жоғары спорттық нәтижелерге жету үшін олардың ақыл-ой мүмкіндіктерін ескере отырып, максималды дене дайындығына қол жеткізуге болатын жас деңгейлеріне назар аударылады.

Түйінді сөздер: дзюдо, спорттық дайындық, іріктеу, жетістік, жаттықтырушы, жарыстар, ерте спорттық мамандандыру.

Bakhtiyarova Sayagul Zhaksybayevna, Ispulova Roza Nabievna, Baitlesova Nursulu
 Kuspanovna, Dinguatov Kanat Tagirovich

Trends in the development of sports selection and achievements in modern judo wrestling

Abstract. The article presents the results of the analysis of scientific articles by foreign scientists devoted to the issues of sports training of highly qualified judoists at the present stage. Priority directions in improving the training process are identified; the range of opinions of leading coaches from Spain, England, Brazil, Croatia, the USA, Japan, France and Germany is shown. The possibilities of predicting the performance of judo athletes at sports competitions and factors affecting the success of performances are revealed. It is shown that the subject of wide discussion of specialists in the field of wrestling are early sports specialization and the impact of rapid weight loss before competitions on the physical fitness of judoists. It is emphasized that in modern attitudes of sports success of judoists, the correct understanding by coaches of such concepts as "sports recruitment" and "sports selection" plays a certain role. Priority directions have been identified for judo coaches: in sports selection; in identifying potentially gifted children; in attracting promising judoists to centralized training; selection criteria for national teams. The article also draws attention to the age levels from which judoists can achieve maximum physical fitness, taking into account their mental capabilities to achieve high athletic results at sports competitions.

Key words: judo, sports training, selection, achievement, coach, competitions, early sports specialization.

Бахтиярова Саягул Жаксыбаевна, Испулова Роза Набиевна, Байтлесова Нурсулу
 Куспановна, Дингуатов Канат Тагирович

Тенденции развития спортивного отбора и достижений в современной борьбе дзюдо

Аннотация. В статье приводятся результаты анализа научных статей зарубежных ученых, посвященных вопросам спортивной подготовки высококвалифицированных дзюдоистов на современном этапе. Выявлены приоритетные направления в совершенствовании учебно-тренировочного процесса; показан спектр мнений ведущих тренеров Испании, Англии, Бразилии, Хорватии, США, Японии, Франции и Германии. Раскрыты возможности прогнозирования результативности спортсменов дзюдоистов на спортивных соревнованиях и факторы, влияющие на успешность выступлений. Показано, что предметом широкого обсуждения специалистов в области борьбы являются ранняя спортивная специализация и вопросы влияния быстрого похудения перед соревнованиями на физическую подготовленность дзюдоистов.

Подчеркивается, что в современных установках спортивного успеха дзюдоистов правильное понимание тренерами таких понятий как «спортивный набор» и «спортивный отбор» играет определенное значение. Для тренеров по дзюдо определены приоритетные направления: в спортивном отборе; в выявлении потенциально одаренных детей; в привлечении перспективных дзюдоистов к централизованной подготовке; критерии отбора в сборные команды. В статье также обращено внимание на возрастные уровни, с которых дзюдоисты могут достичь максимальной физической подготовки с учетом их психических возможностей для достижения высоких спортивных результатов на спортивных соревнованиях.

Ключевые слова: дзюдо, спортивная подготовка, отбор, достижение, тренер, соревнования, ранняя спортивная специализация

Зерттеудің өзектілігі. Дзюдо күресі қазіргі заманғы танымал және әсерлі олимпиадалық спорт түрлерінің бірі бола отырып, ежелгі жапондық жекпе-жектің философиясы мен дәстүрлерін біріктіреді. Сондықтан дзюдодағы жаттығу үдерісі өзінің күрделілігімен және жоғары білікті спортшыларды даярлау кезінде жаттықтырушы алдында туындайтын міндеттердің әмбебаптығымен ерекшеленеді, спортшының техникалық, дене дайындығы, функционалды, тактикалық және психологиялық дайындығының жоғары деңгейіне жетуі олардың дұрыс шешілуіне байланысты. Жоғары білікті дзюдошыларды спорттық даярлаудың заманауи жүйесіндегі басты тұлға, әрине, пікірі шешуші болып табылатын жаттықтырушы екені түсінікті.

Дзюдошылардың ұзақ мерзімді спорттық дайындығын өзіне тән ерекшеліктері бар күрделі нақты жүйе ретінде қарастырған жөн, өйткені көп жылдық дайындықтың барлық үдерістері көптеген айнымалыларды қамтиды, сондықтан жаттығу құралдары мен әдістері айтарлықтай өзгерістерге ұшырайды.

Зерттеу мәселесі. Қазіргі дзюдо күресінде спорттық жетістіктердің өркендеуінде іріктеу мәселесі ең маңызды мәселелердің бірі болуында. Тек оның дұрыс шешімі спорттың дамуын, спортшылардың жетістігін қамтамасыз етеді, көптеген артықшылықтарға әкеледі. Қазіргі таңда жаттығушылардың көп уақытын оқу-жаттығу үрдісінде босқа өткізуі, спорттағы үміттерін орындамауы, спортшының мүмкіндіктеріне сәйкес келмейтін жаттығу жүктемелерінен денсаулықтарының нашарлауына әкелуі, елімізде түрлі деңгейдегі ұлттық құрамалар үшін жоғары сапалы резервті қамтамасыз етуіміздің тапшылығы орын алып отыр.

Зерттеу мақсаты. Жоғары спорттық жетістіктерге қабілетті дзюдошыларды анықтау үшін шұғылданушыларды дұрыс іріктеуді ұйымдастыру тиімділігінде көрінетіндігін анықтау.

Зерттеу міндеттері:

1. Дзюдошылардың спорттық дайындығының жетістіктерінде көрінетін ең көп қолданылатын термин «спорттық нәтиже» рөлін анықтау;

2. Дзюдошылардың табыстылығын анықтайтын факторларды айқындау;

3. Дзюдошылардың осы спорт түріне бейімділігінің жоғары дәрежесін анықтауға мүмкіндік беретін «спортқа қабылдау» мен «спорттық іріктеу» ұғымдарын анықтау және талдау.

Практикалық маңыздылығы. Зерттеуде алынған мәліметтер отандық дзюдошыларды халықаралық жарыстарға дайындау үдерісінің тиімділігін арттыруды қамтамасыз етеді.

Зерттеу әдістері. Ғылыми-әдістемелік әдебиеттерді талдау, салыстыру және жалпылау.

Зерттеу нәтижелері және оларды талқылау. Қазіргі таңда дзюдоның жинақталған кең ғылыми білімі әлі күнге дейін терең ғылыми талдаудың нысанына айналған жоқ. Дзюдоның әлемде танымалдылығының артуы ғалымдардың алдына спортшыларды жарыс қызметіне дайындаудың жаңа, тиімді және ғылыми негізделген құралдары мен әдістерін үнемі іздестіру міндетін қояды.

Спорттағы «жетістік» негізінің ерекшелігінің негізін жарыс қызметі құрайды, онда қарсыласу үдерісінде дзюдошылар арасында белгілі бір қабілеттер мен дайындықтар барынша анықталады, салыстырылады және бағаланады. Дзюдошылардың спорттық шеберлік деңгейін көтеруі үшін олар бәсекеге қабілетті іс-әрекетте өз мүмкіндіктерін барынша жұмылдыру қабілеттерін жетілдіруі керек.

Дзюдошылардың спорттық дайындығының жетістігі ол нәтижелер мен жетістіктерде көрінеді. Бұл үшін ең көп қолданылатын термин – «спорттық нәтиже». Әдетте бұл екі түрде қарастырылады: шартты бағалауларда көрсетілген дзюдо шеберлігінің көрсеткіші немесе жарыстарда дзюдошы (дзюдошылар командасы) алатын орын.

Спорттық жетістік дзюдошы көрсеткен әрбір спорттық нәтижемен бірдей емес. Дзюдодағы жетістік бұл барлық алдыңғы нәтижелерден асып түсетін белгілі бір спортшының (немесе дзюдо командасының) нәтижесі.

Дзюдодағы спорттық жетістіктер динамикасына келесі факторлар әсер етеді. Же-

ке дарындылық-дзюдо сабақтарына деген қабілеттер мен қабілеттерден көрінеді. Қабілеттерді мамандар білімге, іскерліктерге және дағдыларға жинақтамайды, бірақ дзюдоның техникалық-тактикалық іс-қимылдарымен айналысатындардың меңгеру сапасы (жылдамдығы, тереңдігі, беріктігі) ретінде көрінуі керек. Спорттық қабілеттердің туа біткен компоненті-дарындылық, ол біртіндеп спорттық нәтижелерге қол жеткізудің басты критерийіне айналады [1].

Спорттық жетістікке дайындық деңгейі жаттығулар мен жарыстардың тиімділігіне байланысты. Дзюдошылардың спорттық іс-әрекеттің қоғамдық және жеке маңыздылығын түсінуімен және спорттық жетістіктердің ілгерілеуін қамтамасыз ететін жарыс іс-әрекетінің мақсатын қалыптастыратын мотивтермен күшейтіледі.

Дзюдошыларды даярлау жүйесінің тиімділігі даярлау жағдайларына (жабдықтар, спорттық киім, инвентарлар), сондай-ақ дзюдода даярлықты оңтайландыратын қолданылатын ғылыми әзірлемелерге байланысты.

Дзюдоның қоғамдағы танымалдығы және оның педагогикалық кадрлармен жұмыс істеуін қамтамасыз ету. Бұл үшін дзюдомен айналысатын балалар мен жасөспірімдер санын көбейту маңызды. Жаттықтырушы-оқытушылардың біліктілігі дзюдомен айналысатын балалар мен жасөспірімдер жаттықтырушыларының да, сондай-ақ көрнекті спортшылардың да спорттық жетістіктерінің артуына әсер етеді.

Елдегі спорттық қозғалысты дамыту және оны экономикалық қамтамасыз ету. Әр түрлі елдердегі спорттық жетістіктердің деңгейі көбінесе қоғамның материалдық өмір сүру жағдайларына байланысты екені белгілі.

Жоғарыда аталған факторлар дзюдошылар арасында спорттық жетістіктердің дамуын арттырады. Алайда, жоғары жетістіктер спортына барлық шұғылданушылардың тек 2% – ы ғана ауысады, яғни 2 млн. балалар мен жасөспірімдердің, ұлдар мен қыздардың тек 34,5 мыңы ғана жоғары білікті спортшыларға айналады деген деректер бар. Жоғары жетістіктер спортына ауысатын жас спортшылардың аз саны көбінесе олардың ерте спорттық мамандануына байланысты.

Жаттығу және жарыс қызметі мәселелеріндегі басым бағыттарды анықтау мақсатында Испания, Канада, Польша, Ұлыбритания халықаралық зерттеу тобы арнайы сауалнама әзірледі, ол Испания, Англия, Бразилия, Хорватия, АҚШ, Жапония, Франция және Германиядан дзюдодан халықаралық сыныптағы 41 жаттықтырушыға

ұсынылды. Олардың жауаптарын талдау дзюдода жаттығу әдістемесін әзірлеу кезінде жетекші жаттықтырушылар мыналарды ескеруді ұсынады: 1) жарыстар кезінде неғұрлым тиімді техникалық тәсілдер болып табылады; 2) дзюдошы әр түрлі 5-7 уақытша техникалық әдістерге ие болуы тиіс; 3) дзюдодан техникалық әдістер мен қарсы шабуылдардың комбинациясын жасау маңызды; 4) әрбір дзюдо үшін оның жеке арнайы тәсілін әзірлеу керек; 5) екі жаққа (оңға және солға) лақтыруды меңгерудің қажеті жоқ; 6) дене, техникалық – тактикалық және психологиялық қабілеттерді жетілдіру маңызды [2].

Жеңіл салмақ дәрежесінде өнер көрсету арқылы артықшылықтарға қол жеткізу үшін жарыс алдында жекпе-жек спортында жылдам салмақ жоғалту мәселесіне ерекше назар аудару керек. Бұл жағдайда жиі келесілер қолданылады: ашығу, диуретиктерді, іш жүргізетін және диеталық препараттарды қабылдау, сауналар немесе сусыздандыруды арттыру үшін арнайы костюмдер, бұл спортшылардың денесіне теріс әсер етуі мүмкін. Бразилия ғалымдары салмақты тез жоғалтудың дзюдошылардың дене дайындығы көрсеткіштеріне әсерін талдай отырып, өз зерттеулерін осы мәселені зерттеуге арнады [2, б. 110].

Сонымен қатар, қозғалыстардың жұмсақтығы мен дәлдігіне ие болу, қозғалыс әрекеттерін жылдамдық режимінде сәтті орындау маңызды. Дзюдошыларға қойылатын қосымша талаптар: қол күші, төзімділік. Спортшылардың жарыстарда сәтті өнер көрсетуін анықтайтын факторларды анықтауға ерекше назар аударылады. Хорват ғалымдары дзюдошылардың 9 қозғалтқыш қабілеттерін (икемділік; ептілік; координациялық; тепе-теңдік; арнайы төзімділік; секіргіштік; бұлшық ет төзімділігі; максималды күш; жылдамдық) тестілеу нәтижелерін дзюдода табысқа жету факторларын анықтау үшін әзірленген сауалнаманың көмегімен өткізілген 22 Еуропа елінен спорттық іріктеу бойынша 40 маманмен және дзюдо жаттықтырушыларымен сұхбат нәтижелерімен салыстырды. Олар дзюдода жетістікке жетуді анықтайтын факторларға мыналар жататынын анықтады: жылдамдық-жеңіл салмақты дзюдошылар үшін; арнайы төзімділік – жеңіл салмақты дзюдошылар үшін; максималды күш – ерлер мен әйелдердің ауыр салмақты дзюдошылары үшін деп болжам жасады [3].

Дзюдошылар белгілі бір жаста жарыстар мен жоғары спорттық жетістіктер жағдайында ең жоғары дене дайындығы және психологиялық мүмкіндіктерге қол жеткізе алатындығы белгілі.

Дзюдоға спорттық жетістіктердің жас деңгейлері тән: алғашқы үлкен жетістіктер деңгейі – 19-21 жас; оңтайлы мүмкіндіктер деңгейі – 22-26 жас; жоғары спорттық нәтижелерді қолдау деңгейі – 27-30 жас. Әрине, спортшыларға спорт шебері атағын берудің орташа жасы-20-21 жас. Дзюдошылар орта есеппен 22,1 жасында халықаралық дәрежедегі спорт шебері, 26,6 жасында еңбек сіңірген спорт шебері атанады. Спорт шеберінен халықаралық дәрежедегі спорт шеберіне дейінгі жолды дзюдошылар орта есеппен 2,9 жылда өтеді. Осыған байланысты спорттық іріктеуге үлкен рөл берілген жөн [4].

Дзюдодағы спорттық іріктеу балалардың, жасөспірімдердің, қыздардың осы спорт түріне бейімділігінің (дарындылығының) жоғары дәрежесін анықтауға мүмкіндік беретін іс-шаралар кешені. Дзюдо бойынша жаттықтырушы-оқытушылар шұғылданушыларды «қабылдау» және «іріктеу» ұғымдарын біріктірмеуі тиіс. Сонымен қатар, заманауи талаптарға сәйкес, спорттық-сауықтыру топтарын құру кезінде ғана жүзеге асыра аламыз, қалған жағдайларда дзюдомен айналысқысы келетін балалар жеке іріктеуден өтеді, оның жетістігі тестілеу нәтижелерімен анықталады, онда дзюдо үшін баланың түбегейлі маңызды дене қасиеттері бойынша көрсеткіштер бірінші орынға қойылады. Дегенмен, тест нәтижелері бойынша дзюдо сабақтарына жарамдылығы мен жарамсыздығы туралы біржақты тұжырымдар жасау мүмкін емес, оның үстіне бұл жай ғана қабылданбайды.

Біріншіден, қабілетті өтеу механизмі бар. Екіншіден, дзюдомен шұғылданатын, спорттық жетістіктерге бейімділігі жоғары адамдарға қойылатын талаптар біршама ерікті. Дзюдошылар қарсыласының әрекетін есепке ала отырып, қарсыласының қимыл-қозғалысын ескере отырып, қимыл-қозғалыстарды үйлестіру, қимыл-қозғалыстарды үйлестіру, қарсыласу барысында дзюдошыларға шапшаң жауап беру, ауысу қабілетін көрсету қажет екені белгілі [5].

Сонымен қатар, қозғалыстардың жұмсақтығы мен дәлдігі, жылдамдық-қуат режимінде қозғалыс әрекеттерін сәтті орындау маңызды. Дзюдошыларға қойылатын қосымша талаптар қолдың күші, төзімділігі. Дзюдо жаттығуларына жарамдылық психомоторлық реакциялардың ерекшеліктерін ашатын координация деңгейін және жылдамдық-күш қабілеттерін анықтайтын жүйке үдерістерінің қозғалғыштығымен де байланысты.

Дзюдодан спорттық іріктеу-бұл ұзақ, көп сатылы үдеріс, егер дзюдошыларды көп жылдық

даярлаудың барлық кезеңдерінде оны зерттеудің әртүрлі әдістерін қолдануды көздейтін жеке тұлғаны бағалаудың кешенді әдістемесі қамтамасыз етілген жағдайда ғана тиімді, бұл, атап айтқанда биомедициналық әдістер морфофункционалды ерекшеліктерді, дене даму деңгейін, дзюдошы денесінің анализатор жүйелерінің күйін және оның денсаулық жағдайын анықтайды. Психологиялық әдістер қарама-қайшылық кезінде туындайтын мәселелерді шешуге әсер ететін психологияның ерекшеліктерін анықтайды. Әлеуметтанулық әдістер балалардың спорттық қызығушылықтары туралы мәліметтер алуға, дзюдо мен жоғары спорттық жетістіктерге деген ынтаны қалыптастырудың себеп-салдарлық байланыстарын ашуға мүмкіндік береді [6].

Іріктеудің әртүрлі модельдері бар. Олардың бірі балаға пән ретінде қарауды жүзеге асыратын «спортқа арналған балалар» үрдісіне негізделген. Бұл оқу үдерісінің адамгершілікке жатпауына және ондағы құндылықтар иерархиясының өзгеруіне әкеледі. Спорттық нәтиже жаттығу тиімділігінің негізгі өлшеуішіне айналады. Жас спортшының денсаулығы, жан-жақты дене дамуы және психомоторлық дамуы ұзақ уақытқа созылады.

Осы оқу жылында кәсіпке дейінгі бағдарламалар бойынша оқытуға бастапқы даярлау топтарына қабылдау бекітілген нормативтер бойынша өткізілген тестілеу нәтижелері бойынша жүзеге асырылды

Ұзақмерзімді оқыту үдерісімен бірге жүретін заманауи іріктеу жүйесін үш кезеңге бөлуге болады. Олардың біріншісі жалпы спортқа бастапқы іріктеуге қатысты. Оны жан-жақты деп атауға болады. Оның мақсаты – спортпен шұғылданғысы келетін барлық дені сау балалардың дене дайындығының деңгейін және олардың дене құрылымының көрсеткіштерін, оның ішінде нормадан ауытқуын анықтау. Оның аясында өткізілетін сабақтар үйлестіру қабілеттеріне ерекше назар аудара отырып, барлық қозғалыс қабілеттерін жан-жақты дамытуға бағытталуы керек; жан-жақты дене дамуына қамқорлық жасау; денсаулықты жақсарту және нормадан ауытқуларды шектеу немесе жою.

Екінші кезең тиісті іріктеумен байланысты. Ол спорттық пәндердің белгілі бір тобына бағытталған (мысалы, жекпе-жек). Оның мақсаты-жаттығулар кезінде анықталған әртүрлі қабілеттердің: қозғалыс (үйлестіру және координациялық), соматикалық, функционалдық, психикалық және денсаулық жағдайының негізінде спорттық пәндердің тиісті топтары үшін

қимыл тұрғысынан ең талантты балаларды іріктеуді қамтамасыз ету. Бұл кезеңде сабақтар үйлестіру қабілеттеріне баса назар аударып отырып, спорттық пәндердің осы тобында қажетті барлық қозғалыс қабілеттерін одан әрі дамытуға бағытталуы керек.

Үшінші кезеңде мамандандырылған іріктеу жүзеге асырылады. Оның мақсаты-белгілі бір спорт түріне қажетті бейімділіктерді анықтау. Осы кезеңде өткізілетін жаттығулар жалпы және арнайы дайындықты дамытуға бағытталған жаттығулардың тиісті пропорцияларын ескеруі керек.

Өкінішке орай, іріктеудің бірінші кезеңі жиі өткізілмейді және яғни, жүйе екіншіден ғана жұмыс істей бастайды. Тандалған спорт түріне бірден іріктеу жүргізіледі. Ерте спорттық мамандану – дзюдо элементтерін екпінді меңгеру және оған тартылғандардың жан-жақты дене дамуына бағытталған алдын ала дайындықсыз жас дзюдошылардың жоғары мамандандырылған даярлығы жиі жағымсыз нәтижелерге әкеледі: көптеген қабілетті жасөспірімдер дзюдошылары дзюдомен айналысуды екі негізгі себепке байланысты мерзімінен бұрын тоқтатады. Бұған себептер: жарақаттану, жоғары дене белсенділігіне дайындықтың болмауы және әртүрлі факторлардың әсерінен жиі жиналатын психикалық шаршау, шамадан тыс жаттығулар, жоғары жауапкершілік, кез келген жағдайда жеңіске деген ұмтылыс, жаттықтырушының, мұғалімнің және ата-ананың және басқалардың қысымы және т. б. [7].

Жапондық балалар барлық техниканы аяқтамай-ақ, осы аяқталмаған әрекеттерді бірнеше рет қайталай отырып, фазалық түрде техниканы үйренуді бастайды. Олар қарсыластың алдында ұзақ уақыт лақтырыстар жасауы керек немесе оны қабылдауды аяқтамай-ақ тепе-теңдіктен шығаруы керек. Елімізде жаттықтырушы да, балалардың ата-аналары да бәсекеге қабілетті нәтижеге тезірек қол жеткізгісі келеді.

Тағы бір айта кететін жайт, жас спортшылармен жұмыс жасайтын жаттықтырушылар қызметінің практикалық мақсаттылығы. Яғни, жаттығудағы жаттықтырушының таңдаған әдісі жас спортшының кәсіби тұрғыдан дамуына кері әсерін тигізеді. Көбінесе жаттықтырушы таңдаған әдіс бастапқы ұзақ мерзімді дайындық кезеңімен және жасөспірімдер спортының теориясымен анықталатын мақсаттар мен міндеттерге сәйкес келмейді.

Мұның себептері әртүрлі болуы мүмкін: жаттықтырушының нәтижені тезірек алуға де-

ген ұмтылысы, практикалық тәжірибенің болмауы немесе жетіспеушілік, біркелкі және тар бағытталған жаттығулармен шектеулі жаттығулар балалармен жұмыс істейтін көптеген жылдар бойы жаттықтырушыларда жиі кездеседі. Жаттығу үдерісі автоматтандырылған алгоритмді жағдайында өтеді.

Жаттығу үдерісін осылай ұйымдастырудың салдары көбінесе: жас спортшының жас ерекшеліктерін есепке алмай, үлкен көлемдегі арнайы жаттығуларды орындауға негізделген ерте мамандандыру жүзеге асады. Жылдамдатылған техникалық және тактикалық дайындық, соның салдарынан жас спортшылар қажетті көлемде техникалық және тактикалық әрекеттерді толық меңгермейді.

Мұндай ерте мамандандыру кезінде жас спортшыны даярлауда басты назар дзюдо элементтерін және шұғылданушылардың жан-жақты дене дамуына бағытталған алдын ала дайындықсыз жоғары мамандандырылған жаттығуды игеруге аударылады.

Осы тәсілдің нәтижесінде көптеген жас спортшылар, қабілеттеріне қарамастан, жасөспірімдер жасына дейін дзюдомен айналысуды тоқтатады. Дзюдодағы спорттық мансапты мерзімінен бұрын тоқтатудың негізгі себеп болады [8].

Тәжірибе көрсеткендей, бұрын 14 жасында сабақтарды бастаған балуандар оларды 30 жасында аяқтап, спорт шебері біліктілігіне жетті. Қазіргі уақытта балалар күрес сабақтарын 10 жасында бастайды және 16 жасында аяқтайды. Сонымен қатар, спорт шебері атағына жеткен балуандардың үлесі азаяды [9].

Сонымен қатар, бастапқы дайындық топтарымен жұмыс істейтін жаттықтырушы-оқытушылар көбінесе дене шынықтыру деңгейі жоғары жас спортшыларға (басқа шұғылданушыларға қарағанда) көбірек көңіл бөлуді жөн көреді, сондықтан оларды спортта «перспективалы» деп санайды. Осылайша, спорттық жетістіктер мен спорттық іріктеудің заманауи тенденциялары дзюдошылармен жұмыс істеуде «диагнозды» қабілетті немесе мүмкін емес деп санаудан аулақ болу керек екенін көрсетеді. Жаттықтырушылар командадан қабілетті дзюдошыларды бөлмеуі қажет.

Қорытынды. Қазіргі дзюдо күресінде іріктеу мен спорттық жетістіктердің даму тенденциялары негізінде елімізде әрбір ауылда, ауданда, дзюдо киімімен қамтамасыз етілген спорт секцияларының ұйымдастырылуын жолға қою керек. Оның үстіне бұл бөлімдерге таңдамай, қалаған кез келген жасөспірім қабылдауы ке-

рек. Біздің спорттың дерті балалармен жұмыс жасауда көбірек байқалады. Тым ерте мамандану дене дайындығына ғана емес, эмоционалды жағынан да ерте «қартаюға» әкеледі. Өйткені өсіп келе жатқан ағза өсу үдерісінде аз уақыт ішінде үлкен монотонды дене жүктемесін алудан күреске деген қызығушылығы жоғалады, Олимпиада шындарына деген кез келген мотивацияға қарамастан, бұл спорт түріне ынтасын бірте-бірте суытады. Осылайша, қазіргі дзюдо күресінде спорттық жетістіктерге ұмтылуда ерте мамандан-

дыру жас спортшының дамуы мен қалыптасуына жағымсыз айтарлықтай із қалдыруы мүмкін. Дегенмен, спорттың ерекшеліктерін, сондай-ақ бала дамуының сезімтал кезеңдерін ескере отырып, жас спортшының дзюдодоға ұзақ, әрі сәтті спорттық мансабына ықпал ететін маңызды жеке қасиеттерін қалыптастыруға көмектесу арқылы жаттығу процесін дұрыс ұйымдастыра отырып, спортшының жоғары кәсіби деңгейде спорттық жетістікке жетуіне және жетілуіне сауатты ықпал етуге болады.

Әдебиеттер

- 1 Дзюдо: программа для учреждений дополнительного образования и спортивных клубов Национального Союза дзюдо и Федерации дзюдо России / Авт.-сост. С.В. Ерегина и др. – М.: Советский спорт, 2005. – 268 с.
- 2 Погребной А.И., Комлев И.О. Современные мировые тенденции в спортивной подготовке дзюдоистов (обзор зарубежной литературы) // Физическая культура, спорт – наука и практика. – 2018. – № 3. – С. 107-113.
- 3 Kuvačić G. Factors Determining Success in Youth Judokas / G. Kuvačić, S. Krstulović, P. Đapić Caput // Journal of Human Kinetics. – 2017. – Vol. 56. – pp. 207-217.
- 4 Дзюдо: программа спортивной подготовки для детско-юношеских спортивных школ и специализированных детско-юношеских школ олимпийского резерва: Национальный союз дзюдо / Авт.-сост. С.В. Ерегина и др. – М.: Советский спорт, 2006. – 212 с.
- 5 Лях В.И. Двигательные способности школьников: основы теории и методики развития / В.И. Лях. – М.: Терра-Спорт, 2000. – 192 с.
- 6 Биккужина А.М. Современные тенденции развития спортивных достижений и спортивного отбора в дзюдо / А.М. Биккужина, В.Ю. Зиамбетов // Современные достижения науки – 2013. – Прага, 2013. – С. 3-7.
- 7 Семенов Л.А. Определение спортивной пригодности детей и подростков: биологические и психолого-педагогические аспекты / Л.А. Семенов. – М.: Советский спорт, 2005. -142 с.
- 8 Бабушкин Г.Д. Влияние результативности соревновательной деятельности дзюдоистов на отношение к занятиям спортом / Г. Д. Бабушкин, А. А. Близнаевский, А. П. Шумилин // Омский научный вестник. – 2012. – № 2(106). – С. 183-186.
- 9 Схалыхо Ю.М. Деваляция оценок в борьбе дзюдо и проблемы совершенствования технического мастерства российских дзюдоистов / Ю. М. Схалыхо, Ю. А. Шулика, Н. А. Хуако // Теория и практика физической культуры. – 2006.- № 12. – С. 28-29.

Reference

- 1 Dzyudo: programma dlya uchrezhdenij dopolnitel'nogo obrazovaniya I sportivnyh klubov Nacional'nogo Soyuz dzyudo I Federacii dzyudo Rossii / Avt.-sost. S.V. Eregina i dr. – М.: Sovetskij sport, 2005. – 268 s.
- 2 Pogrebnoj A.I., Komlev I.O. Sovremennye mirovye tendencii v sportivnoj podgotovke dzyudoistov (obzor zarubezhnoj literatury) // Fizicheskaya kul'tura, sport – nauka I praktika. – 2018. – № 3. – S. 107-113.
- 3 Kuvačić G. Factors Determining Success in Youth Judokas / G. Kuvačić, S. Krstulović, P. Đapić Caput // Journal of Human Kinetics. – 2017. – Vol. 56. – pp. 207-217
- 4 Dzyudo: programma sportivnoj podgotovki dlya detsko-yunosheskih sportivnyh shkol I specializirovannyh detsko-yunosheskih shkol olimpijskogo rezerva: Nacional'nyj soyuz dzyudo / Avt. -sost. S.V. Eregina i dr. – М.: Sovetskij sport, 2006. – 212 s.
- 5 Lyah V.I. Dvigatel'nye sposobnosti shkol'nikov: osnovy teorii I metodiki razvitiya / V.I. Lyah. – М.: Terra-Sport, 2000. – 192 s.
- 6 Bikkuzhina A.M. Sovremennye tendencii razvitiya sportivnyh dostizhenij I sportivnogo otbora v dzyudo / A.M. Bikkuzhina, V.Yu. Ziambetov // Sovremennye dostizheniya nauki – 2013. – Прага, 2013. – S. 3-7.
- 7 Semenov L.A. Opredelenie sportivnoj prigodnosti detej I podrostkov: biologicheskie i psihologo-pedagogicheskie aspekty / L.A. Semenov. – М.: Sovetskij sport, 2005. -142 s.
- 8 Babushkin G.D. Vliyanie rezul'tativnosti sorevnovatel'noj deyatel'nosti dzyudoistov na otnoshenie k zanyatiyam sportom / G. D. Babushkin, A. A. Bliznevskij, A. P. Shumilin // Omskijnauchnyjvestnik. – 2012. – № 2(106). – S. 183-186.
- 9 Skhalyaho Yu. M. Deval'vaciya ocenok v bor'be dzyudo I problem sovershenstvovaniya tekhnicheskogo masterstva rossijskih dzyudoistov / Yu. M. Skhalyaho, Yu. A. Shulika, N. A. Huako // Teoriyaipraktikafizicheskoykul'tury. – 2006.- № 12. – S. 28-29.

Автор для корреспонденции (первый автор)	Хат-хабарларға арналған автор (бірінші автор)	The Author for Correspondence (The First Author)
Бахтиярова Саягул Жаксыбаевна – старший преподаватель, магистр педагогических наук, Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана, г.Уральск, Казахстан. e-mail: sayagul.bakhtiyarova@mail.ru ORCID ID: 0000-0002-4713-9021	Бахтиярова Саягул Жаксыбаевна – аға оқытушы, педагогика ғылымдарының магистрі, Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ., Қазақстан. e-mail: sayagul.bakhtiyarova@mail.ru ORCID ID: 0000-0002-4713-9021	Bakhtiyarova Sayagul Zhaksybayevna – senior lecturer, master of Pedagogical Sciences, West Kazakhstan Agrarian-Technical University named after Zhangir Khan. Uralsk, Kazakhstan e-mail: sayagul.bakhtiyarova@mail.ru ORCID ID: 0000-0002-4713-9021